

ЉУДСКА ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ

- ЛИЦА НА ИЗДРЖАВАЊУ КАЗНЕ ЗАТВОРА -

*Извештај о резултатима истраживања
Покрајински омбудсман, 2010.*

Република Србија
Аутономна Покрајина Војводина
ПОКРАЈИНСКИ ОМБУДСМАН

ЉУДСКА ПРАВА ЛИЦА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ - ЛИЦА НА ИЗДРЖАВАЊУ КАЗНЕ ЗАТВОРА -

Извештај о резултатима истраживања Покрајински омбудсман, 2010.

Људска права лица лишених слободе јесу једна од области која је у опису редовних активности Покрајинског омбудсмана од почетка деловања институције. Посебна пажња у овој области усмерена је на заштиту и унапређење људских права особа које се налазе на издржавању казне затвора. Сваке године број поднетих представки од стране притворених и осуђених лица Покрајинском омбудсману је већи и чини у просеку 10% од укупног броја представки које се односе на делокруг општих послова институције.

Осим пријема представки (поштом, телефонским путем или путем кутија које се налазе у затворима, а од којих кључеве има само Покрајински омбудсман) представници институције редовно обилазе затворе на територији Аутономне Покрајине Војводине, разговарају са осуђеним лицима, али и са особљем затворских служби, управом затвора и са Управом за извршење кривичних санкција.

У својим представкама, осуђеници се најчешће жале на неадекватну здравствену заштиту у затворима, исхрану и поступке у вези са њиховим притужбама упућеним затворској управи и Управи за извршење заводских санкција Министарства правде Републике Србије. Велики проблем представља пренасељеност у затворима. Према подацима које је Покрајински омбудсман добио током теренске посете (октобра 2010. године) Казнено-поправном заводу у Сремској Митровици, у том, највећем затвору у нашој земљи, борави 1900 осуђеника, а капацитет установе је 1200 постеља. Слична је ситуација и са осталим установама за извршење кривичних санкција, а ова чињеница свакако утиче на услове и положај људских права лица на издржавању казне затвора.

Према Европским затворским правилима недостатак материјалних средстава, пренасељеност затвора и смештај осуђеника не могу служити као оправдање за смештање лица која се налазе на издржавању казне затвора у овакве услове јер то представља кршење њихових људских права.

Имајући у виду горенаведене податке, Покрајински омбудсман је, у циљу прикупљања свеобухватнијих информација у вези са положајем и условима у којима осуђеници бораве у затворима у АП Војводини, спровео истраживање у овим установама. Резултати истраживања се у великој мери поклапају са подацима које је током вишегодишњег рада Покрајински омбудсман прикупио путем теренских посета на основу представки лица лишених слободе, те указују на то да испитаници највише

примедби имају на здравствену заштиту, хигијенске услове у затворима и недостатак информација о могућностима заштите својих права.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Имајући у виду емпиријске податке Покрајинског омбудсмана о положају људских права осуђеника у затворима у АП Војводине, као и законске и друге прописе којима се регулишу права лица лишених слободе, желели смо да испитамо каква је тренутна ситуација у затворима у АП Војводини у погледу појединих аспеката остваривања и заштите права ових особа. Предмет истраживања била је процена и задовољство испитаника (лица на одслужењу затворске казне) начином и степеном информисаности о правима која имају током служења казне затвора, њихово задовољство здравственом заштитом, исхраном, условима смештаја, односа са особљем и другим осуђеницима.

Проблем истраживања је дефинисан у виду следећих питања:

1. Да ли су и у којој мери испитаници информисани о правима која имају?
2. Да ли су и у којој мери испитаници задовољни здравственом заштитом у затворима?
3. Да ли су и у којој мери испитаници задовољни исхраном у затворима?
4. Да ли су у затворима задовољена прописана минимална правила у погледу услова смештаја испитаника (постеља, грејање, одржавање личне хигијене и слично)?
5. Какав је однос испитаника према особљу затвора?
6. Какав је однос испитаника међусобом?
7. Да ли постоје разлике између испитаника на одслужењу казне затвора у различитим установама у погледу свих горенаведених питања?

Имајући у виду податке представки Покрајинског омбудсмана и искуство институције са терена, као и чињеницу пренасељености у затворима, што се нарочито односи на највећи затвор у Сремској Митровици, очекивања су да испитаници нису посебно задовољни у погледу остварења и заштите њихових права по основу гореспомених аспеката, те да су испитаници из затвора у Сремској Митровици у том смислу незадовољнији у односу на испитанике из других установа за извршење кривичних санкција.

Узорак и ток истраживања

Испитивање је обављено у периоду од 20. септембра до 4. октобра 2010. године у 5 завода за извршење кривичних санкција, односно у три окружна затвора у АП Војводини (Нови Сад, Суботица, Панчево) и у казнено-поправним заводима у Сомбору и Сремској Митровици. Представници Покрајинског омбудсмана су претходно обавестили сваку од установа о термину испитивања и потребним условима за спровођење испитивања, односно о потреби за обезбеђивањем просторије у којој ће испитаници попуњавати упитник. Поред тога, установама је предочен потребан број и категорија испитаника, тако да је особље установа директно контактирало са

осуђеницима, а они су се добровољно опредељивали да ли ће учествовати у испитивању.

У присуству представника Покрајинског омбудсмана и једног до два стражара затвора, испитаници су у групама од по двадест особа попуњавали упитник, осим у затвору у Сремској Митровици где је било три групе од по 15 испитаника у просеку.

Истраживањем је обухваћено укупно 120 испитаника. С обзиром на то да је пет упитника непотпуно попуњено, они се сматрају неважећим, тако да коначни узорак чини 115 испитаника.

Иако овакав узорак није репрезентативан за извођење генерализованих закључака имајући у виду његову величину, према другим карактеристикама он се подудара са карактеристикама популације лица на издржавању казне затвора, те га можемо сматрати примереним за прелиминарно прикупљање података о различитим аспектима људских права особа на издржавању казне затвора и стицање увида у тренутну ситуацију у вези са тим.

Инструмент истраживања

За потребе реализовања овог истраживања састављен је упитник који је се састојао из две целине и укупно 36 питања различитог типа (питања са више понуђених одговора, питања отвореног типа, скала процене). Прву целину чинила су питања која се односе на опште социо-демографске податке о испитаницима, њихову старост, образовање, односно на њихову социјалну, радну и здравствену ситуацију пре доласка у затвор. Друга целина се односила на податке везано за почињено кривично дело и боравак испитаника у затворима, односно о времену и врсти почињеног кривичног дела због ког су испитаници на одслужењу затворске казне, те на дужину казне и категорију у коју су распоређени, као и на податке о њиховој радној ангажованости у затвору и информисаности о правима која имају. Другој целини упитника придодата је петостепена скала са тврдњама у вези са проценом различитих аспеката живота у затвору (здравствена заштита, ихрана, смештај, однос са особљем и другим осуђеницима, конзумирање наркотика и слично). У овом делу налазио се и сегмент питања која су се односила на процену испитаника о томе који облик постпеналне заштите сматрају за најкориснији.

Питања су формулисана у складу са одредбама прописаним Правилником о кућном реду у казнено-поправним заводима и окружним затворима¹, те Скупом минималних правила о поступању са затвореницима².

Анализа података

¹ Службени гласник РС, бр. 27/2006 од 31.03.200. године.

² Усвојена на првом конгресу Уједињених нација за превенцију криминалитета и поступак са преступницима, одржаном у Женеви 1955. и потврђења од Економског и социјалног савета резолуцијама бр. 663 Ц (XXIV) од 31. јула 1957. и бр. 2076 (LXIII) од 13. маја 1977. Не подлежу ратификацији јер нису међународни уговор.

Статистичка обрада података подразумевала је поступке за дескрипцију података (фреквенције, проценте, аритметичке средине, стандардне девијације), технике за утврђивање статистичке значајности разлика као што су Хи-квадрат тест и Анализа варијансе.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

С обзиром на то да је истраживање подразумевало испитивање више области и сегмената које се односе на боравак испитаника у затворима, као и испитивање општих података о испитаницима, резултати ће бити приказани сегментима који представљају одговоре на питања постављена у проблему истраживања. Пре тога, следи опис структуре испитаника у односу на њихов образовни, радни статус, социјални положај, као и структуру испитаника с обзиром на њихов положај у затворима.

Испитаници – опште карактеристике

Испитаници су старости од 20 до 64 године. Највише испитаника, њих 44 је старости између 20 и 30 година, 43 је старости између 31 и 40 година, 20 испитаника има између 41 и 50 година, док је испитаника старијих од 50 година само 8. Структура испитаника према њиховој старости подудара се са структуром старости осуђених лица у 2009. години на територији Републике Србије.³

Када је реч о образовној структури испитаника, највише је оних са средњом школом трећег и четвртог степена. Међу испитаницима само је један без основне школе и један са звањем магистра/доктора наука.

Образовање	Фреквенција	Проценти
Без основне школе	1	0,9%
Недовршена основна школа	3	2,6%

³ Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција за 2009. годину.

Основна школа	19	16,5%
Занат	12	10,4%
Средња школа (ИИИстепен)	39	33,9%
Средња школа (ИВ степен)	28	24,3%
Виша школа	7	6,1%
Висока школа	3	2,6%
Магистратура/докторат	1	0,9%
Недостаје податак	2	1,8%

Према одговорима испитаника, једна трећина њих је пре доласка у затвор била у радном односу на неодређено време док се само 16 испитаника изјаснило да су били незапослени.

Радни однос	Фреквенција	Проценти
Радни однос на неодређено време	49	42,6%
Радни однос на одређено време	7	6,1%
Радни однос на повременим и привременим пословима	12	10,4%
Приватни предузетник	9	7,8%
Сезонски послови	9	7,8%
У пензији	4	3,5%
Незапослен	16	13,9%
Нешто друго (студент, рад на црно...)	5	4,3%
Недостаје податак	4	3,5%

Највећи број испитаника, њих 99 (86,1%) је обезбеђивало приходе у свом домаћинству, од тог броја њих 65 (56,5% од укупног броја испитаника) је било једина особа у домаћинству која је остваривала приходе. Само 17 испитаника (14,8%) је навело да је приходе у домаћинству обезбеђивала и супруга, док је у случају једног испитаника само супруга остваривала приходе. Родитељи испитаника су у 35 случајева (30,4%) обезбеђивали приходе за домаћинство, а у појединим случајевима приходе су обезбеђивали родитељи супруге/ванбрачне партнерке, рођаци, Српска православна црква и слично.

Приходи које су остваривала домаћинства испитаника били су стални у 70 (60,9%) случајева, повремени у 25 (21,7%) случајева, док је 16 (13,9%) испитаника навело да су поједини чланови домаћинства имали стална, а поједини повремена примања. Социјалну помоћ је примао један испитаник, а један је навео да је био без икаквих прихода.

Када је реч о брачном статусу испитаника највише њих живи у заједници са партнерком (у браку је 34 испитаника, а у ванбрачној заједници 21 испитаник). Међу испитаницима је 44 њих неожењено, 13 разведено, а тројица испитаника су удовци.

Половина испитаника има децу и то: 17 испитаника има једно дете, 31 испитаник има двоје деце, троје и више деце има 11 испитаника док је без деце 56 испитаника.

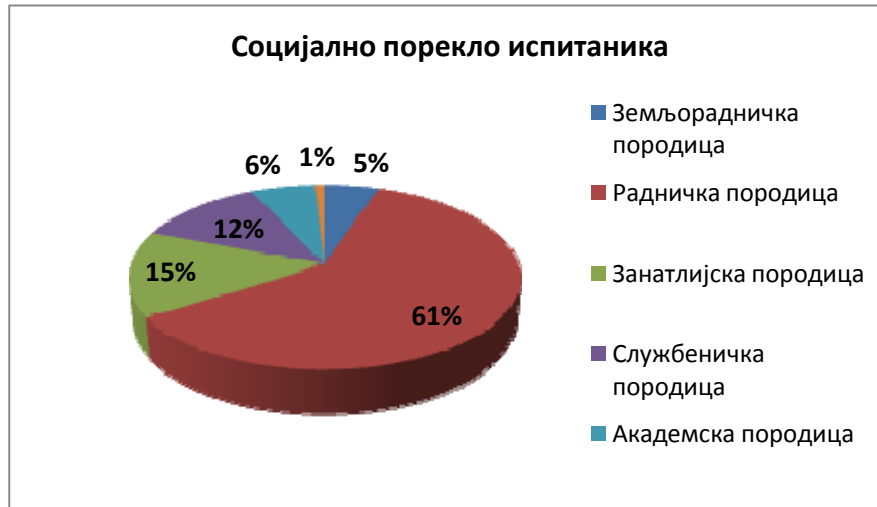

Укупно 43 испитаника (37,3%) је пре доласка у затвор живело у заједници са родитељима (38 испитаника је живело са својим родитељима, а 5 је са партнерком живело у заједничком домаћинству са његовим или њеним родитељима). Са партнерком (супругом или ванбрачном партнерком) живело је 55 испитаника (48%), 17 испитаника су живели сами, а преосталих 4 су живели са неким од родбине (баба и деда, стриц, тетка, браћа и сестре) и 1 је био у васпитно-поправном дому.

У својој кући/стану живело је 53 (46,1%) испитаника, 15 (13%) је живело у изнајмљеном стану, а у дому родитеља 36 (31,3%) испитаника.

Половина испитаника је одрасла у комплетним породицама са двоје или троје деце. Око 30% испитаника је одрасло са једним од родитеља, а око 20% са неким од родбине (баба, деда, ујак, тетка и слично), док је само два испитаника навело да су били смештени у дому за децу без родитељског старања.

Највећи број испитаника – 70 потиче из радничке породице, 17 из занатлијске, 14 из службеничке, 7 из академске и 6 из земљорадничке породице.

Већина испитаника – 85 (73,9%) су навели да не болују од хроничних и/или заразних болести, а међу 30 (26,1%) који су навели да болују од таквих болести седморо је заражено хепатитисом Ц, док остали болују од болести као што су астма, проблеми са срцем, епилепсија, дијабетес и друго.

Када је реч о конзумирању опојних средстава, већина испитаника, односно 82 (71,3%) је навело да тренутно не конзумира таква средства. Међу испитаницима који конзумирају наркотице у току издржавања казне затвора највише је оних који конзумирају алкохол – 23 (20%), хероин је навело да конзумира 6 испитаника (5,2%), а по 5 испитаника (4,3%) је навело да конзумирају кокаин и/или марихуану. Један испитаник је навео да користи бенседин, али у сврху медицинске терапије.

Процент испитаника који су конзумирали опојна средства пре него што су лишени слободе је нешто већи у односу на број оних који су навели да оваква средства конзумирају још увек. Алкохол је конзумирало 35 (30,4%) испитаника, хероин 21 (18,3%), марихуану 20 (17,4%), кокаин 14 (12,2%), екстази 2 (1,8%).

Структура испитаника с обзиром на врсту казне, категоризацију, радну ангажованост

Сви испитаници, осим једног, издржавају судску казну. Највише испитаника је осуђено на затворску казну због крађа и разбојништва – њих 36, 20 испитаника је осуђено на казну због трговине или поседовања наркотика, по 7 испитаника је извршило кривично дело силовања, обљубе, односно убиства и покушаја убиства, по 6 испитаника служи казну затвора због кријумчарења и/или трговине људима, те због злоупотребе службеног положаја, међу осталим кривичним делима наводе се кршења правила саобраћаја, фалсификовање исправа и слично. Иако је реч о малом узорку, подаци о структури кривичних дела испитаника подударају се са статистичким подацима структуре кривичних дела осуђених лица у 2009. години⁴ на територији Републике

⁴ Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција за 2009. годину

Србије према којима су тешка крађа, крађа и прикривање на првом месту по броју почињених кривичних дела, следе управо злоупотреба дрога, разбојништво, телесне повреде и насиље у породици, угрожавање саобраћаја итд.

Половина испитаника, односно њих 66 (57,4%) је први пут у затвору, други пут на одслужењу затворске казне је 33 (28,7%) испитаника, док је вишеструких повратника 16 (11,3%).

Структура испитаника с обзиром на дужину казне на коју су осуђени приказана је у следећој табели:

Дужина казне	Фреквенција	Процент
До 1 године	44	38,3%
Између 1 и 3 године	30	26,1%
Између 3 и 5 година	15	13,1%
Између 5 и 10 година	18	15,6%
Више од 10 година	8	6,9%

Као и према статистичким подацима из извештаја Управе за извршење кривичних санкција за 2009. годину, највише је изречених казни до годину дана (преовлађују оне од 3 до 6 месеци), затим следе казне између 1 и 3 године, разлика је у томе што је у нашем истраживању учествовало нешто више испитаника који служе казну између 5 и 10 година од оних који казну служе између 3 и 5 година (подаци за Републику Србију су обратни, али незнатно).

На основу врсте почињеног кривичног дела, висине изречене казне, раније осуђиваности, односа осуђеног према кривичном делу у слично, утврђује се програм поступања према осуђенима. С тим у вези, осуђена лица разврставају се отворено, полуотворено или затворено одељење, односно додељује им се одређена врста третмана која подразумева врсту и степен права коју осуђеници имају.

Када је реч о третманима, односно о томе разврставању осуђеника у групе, највише је испитаника који су у затвореним одељењима (третмани В групе), а најмање оних који су у отвореним одељењима (А третмани), што је у складу са званичним подацима о структури затвореника према категоријама у 2009. години.⁵

Врста третмана	По доласку у затвор		У тренутку испитивања	
	Број испитаника	Процент	Број испитаника	Процент
A1	2	1,7%	7	6,1%
A2	4	3,5%	8	7%
B1	13	11,3%	24	20,9%
B2	30	26,1%	19	16,5%
V1	32	27,8%	29	25,2%
V2	27	23,5%	20	17,4%
Недостаје податак	7	6,1%	8	7%

⁵ Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција за 2009. годину

Дисциплинске казне

Две тврдње упитника односиле су се на искуство испитаника да су били дисциплински кажњени, односно да су били у самици.

Дисциплински је било кажњено укупно 25 од 115 испитаника и то: 3 испитаника из установе у Панчеву, 4 из Новог Сада, 5 из Суботице и чак 13 из Сремске Митровице.

Искуство боравка у самици имало је укупно 15 испитаника од чега 10 из Сремске Митровице, по два из Панчева и Суботице и 1 из Новог Сада (разлика међу испитаницима из различитих установа је статистички значајна – $X^2=28,032$, $df=16$, $p=.032$).

Ниједан испитаник из установе у Сомбору није навео да је био дисциплински кажњен, односно да је био у самици.

Радна ангажованост испитаника

Лица на издржавању казне затвора имају право и обавезу да раде, што је регулисано Законом о извршењу кривичних санкција⁶ и Правилником о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење заводских санкција⁷. Осим тога што рад доприноси стицању, одржавању и повећању радних способности, радних навика и стручних знања осуђеника, он и на друге позитивне начине може утицати на понашање и промену личности осуђеника: корисно утрошено време, одржавање физичког и менталног здравља, радно оспособљавање за појединце, радно усавршавање и слично.

У тренутку испитивања, радно ангажованих међу испитаницима било је 57, дакле половина њих и то сви запослени у кругу завода. Међу радно ангажованим испитаницима највише њих је распоређено у категорије Б1 и Б2 (укупно 23 испитаника) односно у полуотворена одељења. Од укупног броја радно ангажованих испитаника 61% (35 испитаника) је истакло да су задовољни врстом посла који им је додељен, али су у великој мери задовољни и самим радним местом, док је мањи број њих (17 испитаника) задовољно зарадом коју добијају за тај рад. Задовољнији послом су испитаници из виших категорија, односно А (просечна вредност којом су оценили задовољство послом износи 4,08) и Б категорије (просечна оцена је 3,65) у односу на испитанике В категорије (2,71) а та разлика је и статистички значајна ($F=4,497$, $df=2$, $p=.015$). Испитаници који су на затвореном одељењу су у разлоге незадовољства послом најчешће истицали да раде тешке послове (међу њима су они који раде послове картонаже, који су у металном погону, али и цвећари) а било је и оних који су наводили да њихово здравствено стање није подобно за посао који обављају. С обзиром на чињеницу да један број испитаника са других одељења (А и Б третмани) обавља исте те послове, а наводе мање примедби у односу на испитанике В категорије, претпостављамо да незадовољство испитаника из ове групе проистиче с једне стране од посебног односа особља према њима, а са друге стране и од самих карактеристика

⁶ Службени гласник РС, бр.85/2005

⁷ Службени гласник РС, бр 105/2006

личности осуђеника. Када је реч о установама у којима одслужују казну затвора, послом су најзадовољнији испитаници из Новог Сада, затим Панчева и Сомбора, док су они из Сремске Митровице и Суботице изразили више незадовољства⁸. Генерално, када говоре о позитивним странама посла који раде, испитаници наводе да им тако брже прође време, да им посао помаже да се ослободе напетости и нервозе, неки истичу да им прија да имају осећај одговорности, а неки баш истичу да воле то што раде, односно да су у затвору научили да раде одређене послове којим се раније нису бавили, често наводе да им прија рад на отвореном и на свежем ваздуху. С друге стране, има и оних који наводе да им не прија управо то што им је додељен посао који не знају да раде и да такав посао не би радили иначе, такође, има оних који истичу да им је посао монотон, али и оних који наводе да нису задовољни тиме што и поред уложеног труда у посао који обављају нису стекли могућност да напредују тако да не осећају да им се тај труд исплати.

Највише незадовољства у вези са послом испитаници су исказали у вези са зарадом коју остварују за свој рад. Испитаници су наводили да им се месечна зарада креће од 1000 до 3000 динара, што је од 5 до 15 пута мање од минималне зараде на слободном тржишту⁹. Будући да је задовољство зарадом оцењено просечном оценом 2,31 не чуди што разлике међу испитаницима који су на различитим третманима у погледу задовољства зарадом нису статистички значајне (сви су генерално незадовољни, осим појединаца који наводе да им је та зарада довољна за основне хигијенске потребе што је по њихом мишљењу у реду).

Као и у случају задовољства послом, и по овом питању најнезадовољнији су испитаници В третмана (2,19), а најзадовољнији они са третманом А (2,91).

Испитаници су наводили да раде од 6 до 100 сати недељно, међутим нису наводили да им радно време представља веће проблеме (како они који раде мало, тако ни они који раде више).

⁸ Подаци о радној ангажованости и задовољству послом појединих категорија лица на издржавању затворске казне подударају се са резултатима истраживања Данијеле Вукобрат из 2008. године *Чиниоци и модели реоцијализације у условима транзиције - магистарска теза* -. У том раду нуди се следеће објашњење незадовољства послом осуђеника који су на затвореним одељењима: *...Могући одговор можемо тражити у томе што се за затворена одељења понуда радних места је веома оскудна тако где је има (Нови Сад), а у осталим затворима је ни нема. Стога, већина из затворених одељења који и раде, свакодневно су у затвореном простору, немају шири круг кретања осим од собе до радног места (које је обично седеће радно место лакших мануелних послова) и по завршетку рада поново одлазе до собе...*

⁹ Код нас је цена осуђеничког рада регулисана *Законом о извршењу кривичних санкција* (Службени гласник РС бр. 85/2005), чл. 93 ст.2.

Коришћење затворске библиотеке

У скуп минималних правила за поступање према осуђеницима спада и коришћење библиотеке, која не само да треба да је добро снабдевена поучном и забавном литературом, већ се сугерише и подстицање затвореника да користе библиотеку. Међутим, десетак испитаника из установе у Сремској Митровици је навело да им је библиотека недоступна, да не ради, односно да ни не знају да она постоји.

Већина испитаника не користи затворску библиотеку (чак 67%), што и не чуди, с обзиром да међу испитаницима има највише оних који су нижег образовног нивоа и који вероватно и нису имали обичај пре доласка у затвор да читају у слободно време. Библиотеку користи 38 (33%) испитаника. У библиотеци, осуђена лица би требало да имају приступ законима и прописима којима се регулишу права лица лишених слободе и наша очекивања су била да ће испитаници у већем броју наводити да читају баш овакве списе. Међутим, осим неколицине испитаника који су потврдили да читају искључиво законе и прописе у вези са правима затвореника, већина испитаника је истакла да читају класике домаће и светске литературе као што су дела Достојевског, Шолохова, Толкина, Шекспира, Андрића, Нушића, те историјске књиге и авантуристичке романе.

Информисаност о правима осуђеника

Приликом упознавања осуђених лица, током њиховог боравка на пријемном одељењу, стручни тим (психолог, специјални педагог, социјални радник, лекар, радник из службе обебеђења) је дужан да упозна лице са његовим правима и обавезама, као и са прописима о извршењу кривичних санкција и кућним редом завода¹⁰.

Према подацима истраживања, испитаници управо информисање усменим путем од стране запослених наводе као најчешћи начин на који добијају информације о својим правима. Око 20% испитаника је навело да не добијају такве информације, а тек 15% испитаника наводи да се самостално информиса о својим правима читањем литературе која им је на располагању у библиотекама.¹¹

¹⁰ Правилник о кућном реду у казнено-поправним заводима и окружним затворима, Службени гласник РС, бр. 27/2006 од 31.03.200. године.

¹¹ У табели је приказани број одговора већи од броја испитаника будући да су поједини испитаници заокруживали више од једног одговора.

Када је реч о томе колико су задовољни начином информисања о правима која имају док су на одслужењу казне затвора, преовлађују они који нису нарочито задовољни. Просечна оцена (на скали од 1 до 5, а где је 5 највиша оцена) којом су испитаници изразили задовољство начином информисања креће се од 2,23 колико је оцена испитаника из Сремске Митровице до 3,78 колико је оцена испитаника из Сомбора.

Задовољство испитаника начином информисања о правима која имају	
Установа за извршење кривичних санкција	Аритметичка средина
Сремска Митровица	2,23
Суботица	2,56
Панчево	2,68
Нови Сад	3,16
Сомбор	3,78

Образлажући своје оцене, испитаници су наводили следеће:

Сомбор

- Библиотека је на располагању, стручна служба предусретљива, остала управа и службе такође
- Сваке среде у 16 часова имамо састанак са правним лицем и до детаља смо упознати са правима
- Информисаност је на нивоу
- Мислим да су нормативи задовољени, али недостаје још више професионалности код службе за превапитавање и посвећености сваком осуђеном
- Мислим да је потребно да нам се у старту каже за та права, а не да морамо тек по прођеној казни да сазнајемо
- Све информације су нам доступне преко васпитача
- Могло би и више
- Недоступан нам је интернет
- Информације се крију од нас, другим осуђеницима који преносе инфо се прети, литература о законима је непотпуна

Нови Сад

- Нисам баш задовољан јер не разумем доста тога, а нисам криминалац нити ћу икада бити па вероватно нећу никада ни разумети
- Имамо сва права кад дође Покрајински омбудсман
- Ја искрено не знам каква права имам сем коришћења погодности у групи Б1
- За сваку информацију осуђеник мора лично да тражи одговор, понекад док дођете до тачне информације она вам више ништа и не значи - спор долазак до информација
- Мислим да би требало порадити на томе да се дштампа нека брошура
- Више то раде шаблонски
- Није свеобухватно и одмах доступно
- Могло би мало чешиће и једноставније

Панчево

- Не кажу нам баш све
- Болестан сам и скоро слеп, а за такве особе нема обавештења
- У суштини ми не требају такве информације
- За свако право мораш сам да се информишеш преко пријатеља и адвоката
- Васпитач нас обавештава
- Мислим да би требали бити прецизније информисани

Суботица

- Никад немају времена за разговор, све се ради на брзину
- Сви запослени су максимално коректни и хоће да изађу у сваком погледу
- Не поштују се наша права а њихова обавезно
- Нема ко да ме информише
- Професионално обављање разговора запослених са осуђеницима
- Шта год да ме интересује питам командире или се пишем код васпитача и добијем јасно образложење
- Не могу да добијем потпуне и тачне информације које ме интересују
- Ако ме нешто занима могу сам да се информишем преко закона у библиотеци
- Само негде журе
- Информисан сам увек благовремено и довољно опширно

Сремска Митровица

- Чести годишњи одмори васпитача и надзорника. 60 дана без васпитача и 30 без надзорника. У исто време сви одсутни, а замена обично није комплетна
- Сви дају лажне и нетачне одговоре
- Васпитач само обећава и од њега ништа не могу сазнати
- Сагласност и одговорност - коректни руководиоци
- Сви пребацују лопту једни на друге
- Немамо никаква права, ни право на храну зато што смо друге вероисповести
- Понекад нема јасних образложења
- Начин информисања је ОК али би се требала побољшати примена права, нпр. напредовање у третманима
- Када питам добијем одговор, али непотпун
- Немогуће је доћи до ЗИКС-а и правилника о кућном реду
- Господа кажу да сам ја овде само један матични број
- Све што ме занима сазнам од запослених и будем увек добро и на време обавештен
- Пишем поднеске правној служби за савете и помоћ, ретко, скоро никако се не одазивају

О томе колико су упознати са својим правима говоре и подаци које су испитаници дали као одговор на тврдњу из другог дела упитника која гласи *Знам која су моја права у затвору*. Наиме, укупно је 66 од 115 испитаника одговорило да је упознато са својим правима (делимично или потпуно), а 27 да нису упознати са својим правима (остали су или навели да нису сигурни или нису одговорили на тврдњу). Најмање је испитаника из Сремске Митровице који су навели да познају своја права (12, тј. једна трећина, док је чак половина, односно 16 испитаника навело да нису сигурни у то да ли знају која су њихова права) затим следе испитаници из Суботице где половина наводи да знају која су њихова права, а троје истиче да нису сигурни, две трећине испитаника из Панчева (14) и Новог Сада (13) наводи да познаје своја права (4 испитаника из Новог Сада и 2 из Панчева нису сигурни), а као најбоље информисани показали су се испитаници из Сомбора где је 17 од 20 испитаника истакло да зна за своја права, 2 нису била сигурна, а само 1 је навео да не зна која су његова права у затвору.

Испитаници се у циљу заштите и остварења својих права најчешће писмено обраћају васпитачима. Такође, васпитачима се чешће него испитаници у осталим затворима обраћају испитаници из Новог Сада, док испитаници на одслужењу затворске казне у КПЗ-у у Сремској Митровици чешће користе и друге начине ради остваривања својих права као што је непосредно обраћање управнику, подношење притужбе управнику, подношење пријаве заштитнику грађана (омбудсману), подношење притужбе надзорном органу завода. Испитаници на одслужењу затворске казне у Сомбору ређе него остали испитаници користе било који од наведених начина за остварење својих права.

Када је реч о томе колико им сваки од наведених начина помаже у остваривању њихових права, испитаници из свих установа, осим оних из Сремске Митровице, који су обраћање омбудсману проценили као најуспешнији начин у поређењу са другим начинима, најбоље су оценили обраћање за помоћ васпитачима. У Новом Саду испитаници процењују да им обраћање управнику у односу на друге видове подршке у остваривању њихових права, најмање помаже. У Панчеву су најмање корисним проценили обраћање омбудсману и надзорном органу завода, а у Сомбору, Сремској Митровици и Суботици подношењу притужбе управнику.

Већина испитаника је одговорила да, од тренутка када им се обрете, не прође пуно времена до пријема васпитачу. Најчешће буду примљени одмах или у року од једног до два дана. Било је, међутим, испитаника који су истакли да је у периоду годишњих одмора тешко доћи до васпитача јер их је мало присутно.

Интересантно је да су испитаници из Сремске Митровице који, у односу на испитанике из других установа, користе највише начина у покушају да заштите своја права и чешће се обраћају различитим надлежним особама/органима/институцијама, најмање задовољни информисањем о правима која имају. Могло би се закључити да су они боље, него други испитаници, упознати са тим коме се све могу обратити да би остварили своја права, али је вероватније да управо из разлога што су им информације недоступне, те немају поверење у решавање проблема од стране особље завода, сами изналазе начине да се боље информишу и више сами заложу за заштиту својих права. Сходно томе, испитаници из Сомбора који су исказали задовољство информисаношћу о

правима која имају, ређе се обраћају другима да би та права заштитили, нарочито вишим и/или независним органима као што су Надзорни орган завода или омбудсман. То такође наводи на претпоставку да они проблеме решавају већ у контакту са особљем установе тако да нема потребе да се за решење проблема обраћају вишим инстанцама, односно да се ређе него испитаници из других установа, нарочито они у Сремској Митровици, сусрећу са кршењем или непоштовањем својих права у заводу.

Право на здравствену заштиту и хигијенске услове

Према Правилнику о кућном реду у казнено-поправним заводима и окружним затворима, право осуђеника је да буде упознат са лекарским налазима о свом здравственом стању, дужан је да предузима мере у циљу заштите здравља и хигијене, да се најмање два пута недељно купа топлем водом, а свакодневно уколико је радно ангажован, да најмање два часа дневно мора бити на свежем ваздуху и слично.

Питања која се у виду тврдњи налазе у скали процене, а односе се на право на здравствену заштиту и на здравље уопште, формулисана су у складу са горепоменутих одредбама и груписана су на следећи начин: прву групу чине питања која се односе искључиво на остваривање права на здравствену заштиту:

- *Упознат сам са лекарским налазима о свом здравственом стању.*
- *Задовољан сам здравственом заштитом у затвору.*
- *Могу да идем код лекара кад ми треба.*
- *Добијам адекватну лекарску терапију.*

Другу групу чине ставке које се односе на хигијенске услове у затвору и утичу на здравље осуђеника:

- *Туширам се топлем водом.*
- *Ћелија у којој боравим током зиме је загрејана.*
- *Зими се смрзавамо у ћелијама.*
- *Санитарни уређаји су чисти.*

Трећу групу чине две ставке које су у вези са правом осуђеника да одређени део дана проводе на свежем ваздуху и такође утичу на здравље осуђеника:

- *Сваки дан сам барем два пута на свежем ваздуху.*
- *Сваки дан вежба на свежем ваздуху.*

Када је реч о првој групи ставки, око половине испитаника је потврдно одговорило на сваку од тврдњи. Највише позитивних тврдњи било је на ставку *Могу да идем код лекара кад ми треба* (67%), док се 55% испитаника изјаснило да су делимично или потпуно упознати са налазима о свом здравственом стању. Најмање потврдиних одговора (35%) било је у вези са тврдњом *Задовољан сам здравственом заштитом у затвору* (40% испитаника је негативно одговорило).

Даљом статистичком обрадом података (у овом случају коришћен је χ^2 -тест) установљено је да постоје статистички значајне разлике на све четири тврдње у вези са

здравственом заштитом између испитаника из различитих установа за извршење кривичних санкција¹².

На основу фреквенција одговора може се закључити да су испитаници из Новог Сада и Сомбора задовољнији у погледу остваривања права на здравствену заштиту у односу на испитанике из других установа, а да су најнезадовољнији испитаници из затвора у Сремској Митровици. Уочава се да се испитаници углавном слажу у вези са тим да имају могућност да посете лекара када им је то потребно, али да нису толико задовољни када је реч о здравственој заштити уопште (у чему предњаче испитаници из Сремске Митровице будући да је чак 75% испитаника навело да углавном или потпуно нису задовољни здравственом заштитом у затвору). Испитаници из установе у Новом Саду су претежно задовољни лекарском терапијом коју примају (само тројица су навела да нису задовољни), као и информисаношћу о лекарским налазима о свом стању (ниједан испитаник није изразио незадовољство), следе испитаници из установа у Сомбору и Суботици, док су најмање задовољни испитаници у Панчеву (скоро половина није задовољна информисаношћу о свом здравственом стању) и Сремској Митровици (више од половине је незадовољно могућношћу увида у налазе о свом здравственом стању, а 40% није задовољно лекарском терапијом).

У вези са другом групом питања, односно тврдњама које се односе на хигијенске услове у установама за извршење кривичних санкција, на основу вредности фреквенција може се закључити да су испитаници у Новом Саду и Сомбору (80% испитаника у обе установе) у односу на испитанике из других установа највише задовољни у погледу ових аспеката својих права, док су најмање задовољни испитаници из установа у Панчеву и Сремској Митровици. Уочена је статистички значајна разлика између испитаника код тврдње *Зими се смрзавамо у ћелијама* ($X^2=36,780$, дф=16, $p=.002$. – потврдно је одговорио 1 испитаник из Новог Сада, 2 из Суботице, 3 из Сомбора и половина испитаника из Панчева и Сремске Митровице).

Проблем око туширања топлем водом најизраженији је у установама у Панчеву и Сремској Митровици где трећина испитаника наводи да се не туширају топлем водом, док у осталим установама одговори испитаника указују на то да нема већих проблема у остваривању овог права.

Разлике међу испитаницима из различитих установа статистички су значајне и у погледу ставки које се односе на боравак испитаника на свежем ваздуху¹³. Нешто више од две трећине испитаника из Суботице (њих 13) је изјавило да у току дана не буду више од два сата на свежем ваздуху и око половине њих (11 испитаника) не упражњава физичке вежбе на отвореном, а исто се односи и на трећину испитаника из установе у Панчеву. Према одговорима испитаника, чини се да је могућност боравка од минимум

¹² Вредности статистика за дате тврдње су: *Упознат сам са лекарским налазима о свом здравственом стању* ($X^2=39,643$, дф=16, $p=.001$); *Задовољан сам здравственом заштитом у затвору* ($X^2=35,482$, дф=16, $p=.003$); *Могу да идем код лекара кад ми треба* ($X^2=36,446$, дф=16, $p=.003$); *Добијам адекватну лекарску терапију* ($X^2=29,702$, дф=16, $p=.020$).

¹³ Вредности статистика за дате тврдње су: *Сваки дан сам бар два сата на свежем ваздуху* ($X^2=54,232$, дф=16, $p=.000$); *Сваки дан вежбавам на свежем ваздуху* ($X^2=35,086$, дф=16, $p=.004$).

два сата на свежем ваздуху у току дана и вежбање на отвореном у највећој мери доступна испитаницима у установама у Сремској Митровици и Новом Саду (од 80 до 90% испитаника је потврдно одговорило на ове тврдње). Само два испитаника из установе у Сомбору је одговорило да не бораве на свежем ваздуху најмање два сата дневно, док једна трећина (6 испитаника) наводи да не вежбају на свежем ваздуху свакодневно.

Исхрана затвореника

Према Правилнику¹⁴, осуђенима се обезбеђује свеже воће и поврће најмање два пута недељно, храна је по правилу кувана, а само изузетно сува, исхрана се обезбеђује у складу са вреским уверењима осуђеног лица и према могућностима завода, осуђеницима треба да је омогућено да о свом трошку набављају прехранбене и друге ствари за личну употребу у затворским продавницама или на други начи итд. Тврдње упитника које су се односиле на остављавање права на исхрану формулисане су на следећи начин:

- Задовољан сам затворском кантином.
- Имам довољно времена да једем “на миру”.
- Једем воће бар два пута недељно.
- Кантина у затвору је добро снабдевена.

Разлике међу испитаницима из различитих установа у погледу ових тврдњи нису се показале статистички значајним, али оне свакако постоје. Више од половине испитаника није задовољно кантинама у затворима, нити њиховом снабдевености. Чини се да су најмање задовољни испитаници из Панчева (само 4 испитаника је потврдило да су задовољни снабдевености кантине), а да су, у односу на друге, кантином нешто задовољнији испитаници из Сомбора и Сремске Митровице (више од половине је потврдно одговорило на тврдње).

Најнеповољнијом се чини ситуација у вези са конзумирањем воћа. Наиме, док половина испитаника из Сомбора и Сремске Митровице потврђује да једу воће барем два пута недељно, тек се једна трећина испитаника из других установа слаже са поменутом тврдњом. С обзиром на то, да према речима испитаника, кантине нису најбоље снабдевене и да већи део испитаника из свих установа не конзумира воће ни два пута недељно, претпостављамо да се они који конзумирају воће у количинама прописаним Правилником сналазе на друге начине (пакети од куће и слично), мада не искључујемо могућност да поједини испитаници не конзумирају воће зато што то не желе, а не зато што им није доступно.

Однос затвореника са запосленима (стражарима)

С обзиром на чињеницу да су стражари, односно службе обезбеђења, део особља затвора са којима су осуђеници свакодневно најчешће у контакту, однос између њих је

¹⁴ Правилник о кућном реду у казнено-поправним заводима и окружним затворима, Службени гласник РС, бр. 27/2006 од 31.03.200. године.

веома важан у искуству осуђеника и њиховом животу у затворима. Истраживања потврђују да постоје три основна типа односа осуђеника и затворског обезбеђења чија је суштина у следећем:

1. емпатски однос који подразумева поверење, саосећање и спремност да се осуђеник заступа;
2. однос у коме је кажњавање у првом плану као најважнији задатак затворске установе;
3. однос у коме пресудну улогу чини став да је ресоцијализација осуђеника од превасходног значаја у активностима затвора.¹⁵

Поред формалне организације и система у затворима који је уређен законима и другим прописима, а у функцији је основног задатка, односно преваспитања и ресоцијализације осуђених лица, истраживања и искуство говоре да се у затворима образују неформални системи који утичу на однос између затворског особља и осуђеника. У формални систем, односно правила спада, између осталог, и обавеза да се осуђеници и особље међусобно ословљавају са «Ви», као и нпр. дужност чувара да видно носе ознаке са именом и презименом. Неформални систем се, са друге стране, пре свега заснива на осуђеницима и њиховом међусобном односу, а представља реакцију осуђених на формални систем и има за функцију заштиту интегритета личности која се налази у условима депривације.¹⁶ Неки од ставова који могу осликавати карактеристике неформалне организације међу затвореницима, а индиректно указати и на карактеристике односа између осуђених и особља затвора, јесу и ставови да у затвору не постоје пријатељи, да затвореници треба да су лојални заједници затвореника, да треба бити суздржан према особљу и слично.¹⁷

У покушају да стекнемо увид у то какав је однос између осуђеника и стражара у нашим затворима формулисали смо следеће тврдње:

- Особље ми се обраћа са Ви.
- Стражари видно носе ознаке.
- Стражари су ме тукли.
- Стражари су ме тукли палицама.
- Стражари су моји непријатељи.
- Треба се суздржавати од контакта са особљем.

Када је реч о дужности особља да се осуђеницима обраћају са “Ви”, према одговорима испитаника, то није увек тако. Наиме, док је око половине испитаника (њих 11 од 20) из установе у Сомбору потврдило да им се особље обраћа на овакав начин, из других установа било је више одговора који су указивали да се особље не обраћа на овакав начин осуђеницима. Ова ситуација је најизраженија у установи у Сремској Митровици где је само 6 од укупно 35 испитаника навело да им се особље обраћа са Ви.

¹⁵ Према: Стамболовић, В. и други: *Затвори и здравље*, Београд, 2005, стр. 48

¹⁶ Мацановић, Н.: *Однос формалног и неформалног система у казнено-поправним установама*, у Темида, 2007, стр 57-61

¹⁷ Радвановић, Д.: *Психологија криминала*, Београд, 1995, према: Мацановић, Н.: *Однос формалног и неформалног система у казнено-поправним установама*, 2007, стр. 60

Испитаници у свим установама су већином (више од 80% испитаника у свим установама сем у Панчеву где је 50% испитаника потврдило ову тврдњу) одговорили да стражари видно носе ознаке. У Новом Саду и Суботици само су по два испитаника одговорила да стражари не носе ознаке, у Панчеву је исто навело 4, а у Сремској Митровици 5 испитаника. Поред тога, по пет испитаника из установа у Панчеву и Сремској Митровици нису сигурни да ли стражари носе ознаке из чега се може закључити да или нису обратили пажњу на то или нису ни упознати са обавезом стражара да видно носе значке са именом и презименом. Осим два испитаника из Сомбора који нису били сигурни, сви остали су навели да стражари носе ознаке.

Искуство да су их стражари тукли имало је 13 испитаника (од укупно 115 испитаника), док је 11 испитаника било у ситуацији да их стражари туку палицама. Међу испитаницима из установе у Суботици није било оних који су имали такво искуство, док су по један испитаник из установа у Новом Саду и Панчеву, три из установе у Сомбору и осам испитаника из установе у Сремској Митровици потврдили да су их стражари тукли. Иначе, према Европским затворским правилима, примена силе од стране особља затвора према затвореницима дозвољена је само изузетно (у самоодбрани, случајевима бекства, пасивног или агресивног супротстављања наердби која се заснива на закону и прописима) а када се употреби, сила мора бити сведена на најмању меру и о случају одмах треба обавестити управника.¹⁸

Са тврдњом *Стражари су моји непријатељи* три испитаника из установе из Сремске Митровице и један испитаник из установе у Панчеву у потпуности су се сложили, док се делимично с тврдњом сложило три испитаника из Панчева, по два испитаника из Новог Сада и Сремске Митровице и један испитаник из Суботице. Из установе у Сомбору није било испитаника који су потврдно одговорили на дату тврдњу.

Интересантно је да тврдња *Треба се суздржавати од контаката с особљем* не корелира значајно са претходном тврдњом. Иако ниједан испитаник из установе у Сомбору није одговорио да су му стражари непријатељи, пет испитаника су се сложила са тврдњом да се треба уздржавати од контаката са особљем. Дату тврдњу подржала је половина испитаника у свим осталим установама, а било је и више неодређених одговора у односу на број неодређених одговора на тврдњу *Стражари су моји непријатељи*. Овакви резултати могу поткрепити налазе у вези са неформалном организацијом у затворима где је често једно од правила управо став да се треба суздржавати од контаката са особљем. Ипак, будући да је реч о резултатима добијеним на малом узорку испитаника, не можемо са сигурношћу тврдити горе речено.

Однос са другим осуђеницима

Неформалне системе у затворима будући да се заснивају на међусобном односу осуђеника у ограниченом простору¹⁹, карактеришу одређене вредности, те понашања

¹⁸ Европска затворска правила 64 -67 (Савет министара Европе 1973, ревидирано 1987.)

¹⁹ Мацановић, Н.: *Однос формалног и неформалног система у казнено-поправним установама*, у Темида, 2007, стр 57-61

осуђеника који се боре за статус и имају одређене улоге. Међу неписаним правилима су и та да се одбија сарадња са особљем, док међу осуђеницима треба да постоји лојалност. С тим у вези, они који крше ова правила у жаргону се неретко називају «цинкарошима». Међу осуђеницима коначно, има доста оних који су склони насиљу, што наводи на претпоставку да је живот у затвору прожет осећањима стрепње и страха од напада и притисака других осуђеника. Имајући у виду ове податке, формулисали смо тврње које се односе на однос осуђеника међу собом:

- Цинкарио сам друге осуђене.
- Плашим се да ће ме неко од других осуђеника напасти.
- Други су ме цинкарили особљу.
- Осуђеници штите једни друге.
- Други осуђеници су ми претили.
- Физички сам напао друго лице.
- У затвору не постоје пријатељи.

На тврдњу *Цинкарио сам друге осуђене* само је по један испитаник из установа у Сремској Митровици и Суботици је одговорио потврдно. Интересантно је да је више испитаника потврдно одговорило на тврдњу *Други су ме цинкарили особљу* (два испитаника из Новог Сада, четири из Панчева, пет из Сомбора, 12 из Сремске Митровице и 7 из Суботице) што указује на то да су испитаници вероватно испољили склоност да дају социјално пожељне одговоре.

На тврдњу *Плашим се да ће ме неко од других осуђеника напасти* потврдно су одговорили по 1 испитаник из Панчева и Суботице, два испитаника из Сомбора и 9 испитаника из Сремске Митровице. Из установе у Новом Саду ниједан испитаник није потврдно одговорио на дату тврдњу, али је осам испитаника навело да нису сигурни (тако је одговорило и по два испитаника из Суботице и Сомбора, четири испитаника из Панчева и 9 испитаника из Сремске Митровице).

Када је реч о тврдњи да осуђеници штите једни друге највише потврдних одговора дали су испитаници из установе у Новом Саду, њих 13. Потврдно је на дату тврдњу одговорило 6 испитаника из Панчева, 7 испитаника из Сомбора и по 8 испитаника из Суботице и Сремске Митровице. Није занемарљив број оних који су исказали да нису сигурни да ли осуђеници штите једни друге - 7 испитаника из Новог Сада, 9 из Панчева, 8 из Сомбора, 14 из Сремске Митровице и 5 из Суботице.

Претњу од других осуђеника, према одговорима испитаника, није имало њих пуно – један испитаник из Новог Сада, по два из Панчева и Сомбора, три из Сомбора и 6 испитаника из Сремске Митровице.

Неколицина испитаника је потврдило да су напали физички друго лице и то један испитаник из Новог Сада, два из Панчева и по три испитаника из Сремске Митровице и Суботице.

На тврдњу да у затвору не постоје пријатељи потврдно је одговорило 7 испитаника из Новог Сада, 4 испитаника из Панчева, 6 из Суботице, 3 из Сомбора и чак 18 испитаника из Сремске Митровице (6 није било сигурно).

На тврдњу *Осећам се сигурно у затвору* око половине испитаника у свим установама осим у Сремској Митровици (трећина испитаника) је одговорило потврдно, а док је већи део преосталог дела испитаника одговорило да нису сигурни. Да се не осећа сигурно у затвору одговорило је 5 испитаника из установе у Новом Саду, 4 из Панчева, по два из Суботице и Сомбора и чак 15 из Сремске Митровице. Разлика између испитаника из различитих установа с обзиром на то колико се осећају сигурно у затвору показала се статистички значајном на нивоу $p < ,05$ ($X^2=27,719$, $df=16$, $p=.034$).

Дату тврдњу корелирали смо са тврдњама у вези са односом осуђеника са особљем и међусобним односом осуђеника. Показало се да ова тврдња највише (негативно) корелира са тврдњама *Стражари су ме тукли палицама* и *Треба се суздржавати од контакта са особљем*, односно *Плашим се да ће ме неко од других осуђеника напасти* и *У затвору не постоје пријатељи* (све корелације су значајне на нивоу $p < ,01$, а коефицијенти контингенције су између 0,55 и 0,60). Дакле, они испитаници који су навели да су имали искуство да су их стражари тукли, који сматрају да се треба суздржавати од контакта са особљем, да у затвору не постоје пријатељи и они који страхују да ће их неко од других осуђеника напасти у већој мери су изразили да се не осећају сигурно у затвору.

Конзумирање наркотика

Када је реч о конзумирању опојних средстава, већина испитаника, односно њих 82 (71,3%) је навело да тренутно не конзумира таква средства. Међу испитаницима који конзумирају наркотике док су на издржавању казне затвора највише је оних који конзумирају алкохол – 23 (20% од укупног броја испитаника; 2 испитаника су из установе у Панчеву, 4 из Сомбора, по 5 из Новог Сада и Сремске Митровице и 7 из Суботице), хероин је навело да конзумира 6 испитаника (5,2% - 1 испитаник из Суботице, 2 из Панчева и 3 из Сремске Митровице), а по 5 испитаника (4,3%) је навело да конзумирају кокаин (по 2 испитаника из Панчева и Сремске Митровице и 1 из Суботице) и/или марихуану (по 1 испитаник из Панчева и Сремске Митровице и 3 из Суботице). Један испитаник је навео да користи бенседин (Сремска Митровица), али у сврху медицинске терапије.

Процент испитаника који су конзумирали опојна средства пре него што су лишени слободе је нешто већи у односу на број оних који су навели да оваква средства конзумирају још увек. Алкохол је конзумирало 35 (30,4%) испитаника, хероин 21 (18,3%), марихуану 20 (17,4%), кокаин 14 (12,2%), екстази 2 (1,8%). Осим 4 испитаника из установе у Сомбору који су навели да су конзумирали алкохол пре доласка у затвор није било оних који су конзумирали и друга опојна средства. С друге стране, у свим осталим установама готово да није било оних који нису користили неки облик наркотика.

Тврдње упитника које се односе на доступност дроге осуђеницима у затвору биле су:

- Купујем дрогу у затвору.
- Ако хоћу могу лако да дођем до дроге овде.
- Осуђеници продају дрогу једни другима.

Укупно 5 испитаника је одговорило да купује дрогу у затвору, од тога 1 испитаник из установе у Сомбору и по два испитаника из Сремске Митровице и Суботице.

Да је лако доћи до дроге у затвору потврдио је укупно 21 испитаник и то: по 1 испитаник из Панчева и Сомбора, 3 из Суботице, 4 из Новог Сада и 12 испитаника из Сремске Митровице.

Када је реч о тврдњи да осуђеници продају дрогу једни другима, ниједан испитаник из Сомбора није потврдио ову тврдњу, док је потврдно одговорило по 2 испитаника из Панчева и Суботице, 4 из Новог Сада и 13 испитаника из Сремске Митровице.

Остало

Преостале тврдње упитника односиле су се на права осуђеника на одговарајући смештај, односно на право да свако од њих има свој лежај са постељином, право на задовољавање верских потреба, право на приватност, а једна тврдња се односила на став осуђеника према сврси затвора. Поменуте тврдње упитника биле су:

- Имам свој кревет у затвору.
- Имам своју постељину.
- У затвору могу да читам дневне новине.
- Имам слободу да задовољавам своје верске потребе.
- Надзиру текстове мојих писама.
- Затвор ми помаже да схватим где сам погрешно.

Када је реч о праву испитаника на лични кревет и постељину разлике међу испитаницима из различитих установа нису се показале статистички значајним. Међутим, највише испитаника из установе у Суботици (њих 4, док је у осталим установама по 1 испитаник тако одговорио) је изјавило да нема своју постељину, док је по 4 испитаника из Суботице и 5 испитаника из Сремске Митровице изјавило да немају свој кревет.

Испитаници из свих установа претежно су навели да имају слободу да читају дневне новине у затвору, неколицина је навела супротно (по 1 испитаник из Новог Сада и Сомбора, 3 из Сремске Митровице, 4 из Панчева и 5 из Суботице).

Када је реч о слободи да задовољавају своје верске потребе, само по 1 испитаник из Новог Сада и Сомбора навео је да нема ту слободу, док је 6 испитаника из Суботице и по 7 испитаника из Панчева и Сремске Митровице навело да им је ово право ускраћено.

На тврдњу *Надзиру текстове мојих писама* највише потврдних одговора дали су испитаници из Сремске Митровице (њих 10, док је 13 одговорило да нису сигурни), следе испитаници из Суботице (7 је потврдило тврдњу, а 4 је навело да нису сигурни), 4 испитаника из Сомбора је потврдило тврдњу, а 5 навело да нису сигурни, 2 испитаника из Панчева је одговорило потврдно, а 8 истакло да нису сигурни, док у Новом Саду није било испитаника који су тврдњу потврдили, али је 8 навело да нису сигурни. Међу 23 испитаника који су одговорили да им се текстови писама надзиру, један испитаник је из А категорије, 7 испитаника из Б категорије и 15 испитаника и категорије В. Имајући

у виду то да је надзирање поште осуђеницима разврстаним у категорију В дозвољено²⁰ не чуди да је управо највише испитаника из ове групе одговорило потврдно на ову тврдњу. Интересантно је ипак да је укупно 8 испитаника из других категорија одговорило потврдно, међу њима један испитаник из Сремске Митровице разврстан у категорију А, по један испитаник разврстан у категорију Б из установа у Панчеву, Сремској Митровици и Суботици и четири испитаника из установе у Сомбору.

Сврха установа за извршење кривичних санкција требало би да је у првом реду преваспитавање и ресоцијализација осуђених лица, а не просто кажњавање. У том смислу и радно ангажовање, професионално и образовно оспособљавање и усавршавање као и целокупан однос и став особља према осуђеним лицима требало би да су у служби овог циља. Да ли, међутим, затвореници имају доживљај да се ова сврха испуњава? На тврдњу *Затвор ми помаже да схватим где сам погрешио* око половине испитаника је одговорило потврдно (из Новог Сада њих 13, Сремске Митровице 18, из Суботице 12, из Панчева 7 и Сомбора 6 испитаника). Иако ова тврдња сама по себи више указује на разумевање разлога који су их довели у ситуацију у којој се налазе и иако претпостављамо да је већина испитаника свесна штетности својих поступака који су их довели до затвора, интерсовало нас је да ли испитаници и затвор виде као могућност да боље разумеју своја почињена дела. Искуство, са друге стране, показује да један број осуђеника има тенденцију да се враћа у затворе (према подацима овог истраживања чак 40% испитаника су повратници) и да им разумевање штетности дела које чине не помаже у томе да иста престану да чине, а неретко сматрају и да су неправедно кажњени. Имајући то у виду не изненађује податак да се око четвртине испитаника није сложило са тврдњом да им затвор помаже да схвате своје грешке. Ипак, податак да је половина испитаника навела да им затвор у томе помаже охрабује на закључак да затвори у одређеној мери доприносе њиховом разумевању поступака који су их ту довели. Коначно, тврдња је формулисана врло уопштено и да би се боље разумели одговори на њу било би неопходно допунити је додатним питањима и тврдњама или чак посебним истраживањем.

Право на постпеналну заштиту

Испитаници су имали прилику да у упитнику одговоре и на питања која су се односила на њихову процену корисности појединих облика постпеналне заштите. Према подацима које је Покрајински омбудсман 2009. године прикупио од општина у АП Војводини, право на постпеналну заштиту локалним прописима је регулисано у 12 општина – Кикинда, Нови Сад, Рума, Бечеј, Ада, Чока, Бачка Паланка, Апатин, Шид, Пећинци и Ириг, док у још 5 општина издвајају новчану помоћ за повратнике иако нису навели да имају регулисано ово право – Оџаци, Стара Пазова, Врбас и Беоцин и Суботица. Право могу остварити сва лица по повратку из васпитно или казнено-поправних установа без обзира на њихову старост. Најчешће се право на постпеналну заштиту остварује кроз обезбеђивање једнократне новчане помоћи, мада има и општина које исплаћују новчана средства и на дужи период (углавном до 3 месеца). Поред

²⁰ Правилник о кућном реду у казнено-поправним заводима и окружним затворима, Службени гласник РС, бр. 27/2006 од 31.03.200. године.

једнократне новчане помоћи, у мањој мери се обезбеђују и други видови подршке (различно од општине до општине) као што су: привремени смештај, обезбеђивање посла, рад са стручњацима, препоруке за запослење, издавање личних докумената итд.

Према одговорима испитаника, једнократна помоћ која је најзаступљенији облик постпеналне заштите у општинама АП Војводине, процењена је као не толико корисна, док су неке друге мере, као на пример: обезбеђивање посла, давање препорука за посао, додатно образовање процењене као корисније. У следећој табели приказане су вредности фреквенција одговора и просечне вредности оцена за одређене мере постпеналне заштите:

Врста помоћи	Уопште не би помогло		Не би посебно помогло		Нисам сигуран		Доста би помогло		Веома би помогло	
	ф	%	ф	%	ф	%	ф	%	ф	%
Једнократна новчана помоћ	23	20	16	13,9	15	13	20	17,4	19	16,5
Вишекратна новчана помоћ	10	8,7	10	8,7	18	15,7	25	21,7	26	22,6
Привремени смештај	34	29,6	6	5,2	20	17,4	7	6,1	13	11,3
Препоруке за посао	16	13,9	2	1,7	13	11,3	17	14,8	40	34,8
Обезбеђен посао	10	8,7	2	1,7	6	5,2	13	11,3	61	53
Додатно образовање, стручне обуке	20	17,4	4	3,5	13	11,3	15	13	29	25,2
Психолошка подршка	21	18,3	11	9,6	13	11,3	15	13	30	26,1

АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА И ЗАКЉУЧЦИ

Према Закону о извршењу кривичних санкција сврха извршења санкција је у томе да се друштво, с једне стране, заштити од кривичних дела, а са друге стране да се починиоци кривичних дела издвајањем из друштвене средине ресоцијализују, те оспособе за самостално старање о својим потребама након извршења санкције.

Особе које су на издржавању казне затвора имају право на заштиту основних права и могу бити ограничене у основним правима само у мери која је неопходна ради извршења санкције и у поступку прописаним датим законом.

Поред Закона о извршењу кривичних санкција, ова права гарантују и Устав Републике Србије, ратификовани међународни уговори и општеприхваћена правила међународног права.

Покрајински омбудсман у свом деловању усмереним на праћење и заштиту људских права лица лишених слободе у више наврата је истицао да су у нашим затворима неретко основна права притворених и осуђених лица нарушена.

Један од основних разлога због ког ова лица не могу да уживају своја права у потпуности јесте чињеница да су затвори пренасељени, те да често није могуће затвореницима обезбедити ни прописан минималан индивидуални простор, посебан лежај и постељину. Свакако да пренасељеност установа за извршење кривичних санкција за

последицу има нарушавање и других људских права осуђеника као што је право на здравствену заштиту, квалитетну исхрану, радно ангажовање, време проведено на свежем ваздуху и слично. Поред тога, континуирани пораст броја затвореника не прати и повећање броја запослених у тим установама, па је за очекивати да и осбоље осећа последице овог проблема и да није у могућности да у потпуности одговори на захтеве свог посла што се индеректно, такође, одражава и на права затвореника.

Резултати истраживања које је, на узорку од 115 испитаника из 5 установа за извршење кривичних санкција на територији АП Војводине, спровео Покрајински омбудсман потврдили су да у затворима постоје поменути проблеми. Ипак, на основу одговора испитаника, а с обзиром на ситуацију и стање у затворима по питању пренасељености, може се закључити да њихов положај и права и нису нарушени у мери у којој би се то очекивало.

Узорак испитаника на ком је спроведено истраживање иако мали, по својим особинама (социо-демографске карактеристике и слично) одговара структури осуђеника у затворима. Испитаници углавном долазе из тзв. радничких породица, средњег образовања, просечне старости око 30 година, око половине њих је пре доласка у затвор живело у заједници са супругом/партнерком и око 50% испитаника има децу. Већина испитаника је била запослена пре доласка у затвор, међутим само је 40% испитаника имало уговоре на неодређено време, а чак у 56% случајева они су били и једини чланови домаћинства који су остваривали приходе. Међу испитаницима било је 20% оних који конзумирају алкохол и још 10-15% испитаника који конзумирају дроге. Да би се могло закључивати о могућим узроцима и карактеристикама личности које су испитанике довеле до тога да учине прекршаје/кривична дела потребна су свеобухватнија испитивања и емпиријске анализе, међутим, чини се да је лош социо-економски статус најочљивија заједничка карактеристика за већину испитаника овог истраживања. То потврђују и подаци да су крађе и разбојништва најзаступљенија међу кривичним делима и да испитаници наводе да је обезбеђен посао оно што би им највише помогло по изласку из затвора. Иако лош социо-економски положај врло вероватно има своју улогу у чињењу кривичних дела код појединаца, он се мора посматрати и у контексту других чинилаца. Ипак, ако овоме придодемо и чињеницу да уназад 10 година број осуђеника у затворима у Републици Србији расте рапидно, а да расте и сиромаштво међу становништвом и да се социо-економски положај становнишва нарушава, чини се да би се могла тражити повезаност између ових двеју појава.

Истраживања и искуство показују да је рецидивизам међу осуђеницима у приличној мери заступљен, што и ово истраживање показује. Наиме, од укупног броја испитаника, у тренутку испитивања други пут у затвору је њих 29%, а вишеструких повратника је било 11%. Пуно фактора и склопови различитих фактора могу бити разлог томе (карактеристике личности, стигматизам средине, неодговарајуће мере ресоцијализације, нестручно спровођена ресоцијализација, недостатк друштвене подршке итд.). Коначно, процес ресоцијализације и подршка осуђеницима у правцу побољшања њиховог понашања и смањивању шансе да поново почине кривично дело и врате се у затворе, не би требало да завршава њиховим одслужењем казне затвора. На жалост, постпеналне мере у већем броју општина и градова АП Војводине нису прописане, а тамо где се

предузимају не може се рећи да су адекватне и да постижу своју сврху. Најзаступљенија међу таквим мерама је једнократна новчана помоћ која свакако не решава проблем. На основу резултата истраживања, односно коментара испитаника, може се закључити да би, када говоримо о мерама постпенализације, требало размишљати у правцу радног оспособљавања осуђеника и стварању услова за њихово запошљавање након истека затворске казне. Можда ситуацију јасно описује став једног од испитаника који каже *Ко се није снашао пре издржавања, после му ионако нико неће помоћи да се снађе на дуже стазе.*

Право на рад и обавезу да ради има свако радно способно лице које је на издржавању казне затвора. Резултати истраживања, међутим, показују да је само половина испитаника у тренутку испитивања била радно ангажована, што оставља простор за сумњу да је ово право осуђеника у великој мери нарушено. Претпостављамо да ова ституација може бити повезана са општим стањем у земљи које карактерише велики степен незапослености и недостатка радних места. Најмање запослених испитаника је у установама у Суботици и Сремској Митровици, те су они изразили и највише незадовољства везано за рад у затворима. Плата коју осуђеници добијају за свој рад је испод сваког минимума и, иако радна ангажованост сама по себи има других позитивних ефеката на лица која издржавају казну затвора, требало би преиспитати да ли има потребе и могућности да се ова ситуација мења²¹.

Када је реч о могућностима за коришћење слободног времена, ситуација се разликује од установе до установе. Наиме, резултати истраживања су показали да испитаници из установа у Сремској Митровици и Новом Саду проводе довољно времена на свежем ваздуху у току дана, за разлику од нпр. испитаника из Суботице који то чине знатно мање. Остаје ипак отворено питање да ли испитаницима који проводе на свежем ваздуху мање времена од оног прописаног законима и правилницима то чине зато што сами тако желе или због тога што им ова могућност није пружена у довољној мери.

Прописима је регулисано и да установе за извршење кривичних санкција морају да обезбеде осуђеницима коришћење библиотеке. Ова могућност, према резултатима испитивања, није доступна у свим установама будући да је већи број испитаника из Сремске Митровице навео да затворска библиотека није у употреби, док неки нису били сигурни ни да ли она постоји. Ипак, резултати говоре и да једна трећина од укупног броја испитаника чита и користи библиотеку, а ако имамо у виду чињеницу да већину испитаника чине особе средњег нивоа образовања, помало изненађује податак да испитаници читају понајвише класике светске и домаће литературе. Један део испитаника у библиотеци проналази законе и прописе путем којих се више информишу о својим правима.

²¹ У Шведској су спровођени експерименти у којима су осуђеницима плаћане дневнице у висини истој као и слободним грађанима/кама, а одбијани су трошкови издржавања и други материјални трошкови установе. Резултати експеримената су показали да је ефикасност осуђеничког рада нагло порасла, да су осуђеници били задовољнији и да је све то допринело бољој интеграцији осуђеника у нормалне токове живота. Коначно, многим осуђеницима је пружена прилика да још за време рада током издржавања казне затвора обезбеде посао који ће радити након одслужења казне. (према: Вукобрат, Д.: *Чињоци и модели реоцијализације у условима транзиције - магистарска теза*, 2008.)

Када је реч о информисаности о правима лица на издржавању казне затвора, резултати указују на то да испитаници нису нарочито задовољни ни степеном ни начином информисања. Половина испитаника је навела да није упозната са својим правима, а међу њима је највише испитаника из Сремске Митровице, те ови испитаници и користе више различитих извора информисања како би дошли до жељених информација. Ако узмемо у обзир чињеницу да је установа у Сремској Митровици и највећа, а притом још број осуђеника премашује капацитете установе (скоро дупло) делује разумљиво да особље затвора не може физички да постигне да на адекватан начин одговори на потребе свих осуђеника за информисаношћу о правима која имају. Из тога логично произилази потреба испитаника да траже и друге модалитете информисања, те се највише испитаника из Сремске Митровице обраћа другим надлежним институцијама у циљу да се боље информишу, заштите или остваре нека од својих права. Позитиван утисак проистиче из резултата који говоре да испитаници имају доста поверења у своје васпитаче којима се иначе најчешће и обраћају за помоћ и информације (у поређењу са другим припадницима затворског особља) и са којима релативно брзо и лако остварују комуникацију. Нарочито је позитиван став према васпитачима уочљив код испитаника из Новог Сада. Неколицина испитаника је истакла да им информације нису доступне због проблема са видом или због непознавања језика, те напомињемо и то да је важно обезбедити да информације и начин информисања у затворима буду прилагођени и особама са психо-физичким и сензорним оштећењима, као и онима којима српски језик није матерњи језик.

Право на здравствену заштиту у затворима како показују резултати истраживања није на задовољавајућем нивоу. Наиме, 40% од укупног броја испитаника је исказало своје незадовољство у вези са здравственом заштитом уопште (*У овој установи екстремно лоше функционише здравствена заштита - мали број особља, нестручност, незаинтересованост, алкавост, нељубазност и тиме праве огромну штету јер здрави постају болесни, а болесни још болеснији; Неодговорност здравства, недодељена терапија а води се као да је додељена; Нема адекватне зубарске заштите, то треба и да се плати; Желео бих да ме упуте у адекватну здравствену установу како бих решио свој проблем са здрављем...*). Најнезадовољнији су убедљиво испитаници из установа у Сремској Митровици и Панчеву. Око половине испитаника из тих установа није задовољно могућношћу увида у налазе о свом здравственом стању нити прописаном лекарском терапијом. Поред тога, испитаници из поменутих установа указали су и на то да имају проблема са недостатком топле воде за туширање и грејањем ћелија током зиме (*Само од 6 до 7 ујутро има топле воде, а у 76 од 80 соба нема струје, само кућни радници имају струју у собама; Велика пребукираност, слабо има топле воде*). У Сремској Митровици и Суботици један број испитаника је навео да нема свој кревет и/или постељину што, осим тога што директно угрожава њихова права, свакако утиче и на њихово психофизичко здравствено стање. Ситуација у вези са здравственом заштитом у затворима је, према резултатима истраживања, без већих проблема у установама у Новом Саду и Сомбору.

Искуство и друга истраживања говоре да је одувек међу лицима на издржавању казне затвора био извештан број оних који конзумирају опојне дроге или друге психоактивне супстанце (алкохол, цигарете, лекови). Ова чињеница такође говори о потребама за адекватном здравственом заштитом у затворима. Осим тога што је наркоманија здравствени проблем сам по себи, она често доводи и до других болести као што је

хепатитис-Ц или ХИВ. У овом истраживању међу испитаницима је било и оних који су пре доласка у затвор, али и оних који и током свог боравка у затвору конзумирају оваква средства, а један део њих болује од хепатитиса-Ц. Резултати истраживања говоре да је проблем наркоманије присутан у свим установама, а да је најизраженији у Сремској Митровици и у Панчеву. Иако су испитаници били склони давању социјално пожељних одговора и нерадо су сведочили о личној уплетености у купо-продају психоактивних супстанци, били су отворенији у сведочењу о томе да је у затворима лако доћи до дроге. Пренасељеност затвора вероватно и у овом случају може бити један од разлога због ког је дрога у већој мери присутна затвореницима будући да је у таквим условима тешко контролисати целокупну ситуацију и све токове који омогућавају и одржавају појаву наркоманије у затворима.

Исхраном у затворима испитаници такође нису нарочито задовољни. Свеже воће је ретко на трпези иако би требало да га буде најмање два пута недељно. У Сомбору и Сремској Митровици око половине испитаника је потврдило да конзумирају воће два пута недељно, док је код испитаника из других установа то знатно ређе. Неколицина испитаника муслиманске вероисповести пожалили су се да им није омогућено да конзумирају храну која је у складу са њиховом вером. Иако испитаници из свих установа генерално нису нарочито задовољни кантином у затвору, најмање задовољним су се показали испитаници из Панчева.

Резултати истраживања су потврдили да у затворима постоје неформални системи који се пре свега огледају у томе што осуђеници више подршке траже једни међу другима, док су уздржанији у контакту са особљем при чему, пре свега, мислимо на чуваре. Ипак, ставови испитаника према стражарима нису у тој мери негативни да би их сматрали својим непријатељима. Од укупног броја испитаника 11% је потврдило да су их стражари тукли, али овај податак корелира са податком да су исти испитаници у великом броју случајева били и дисциплински кажњени. С обзиром на то, претпостављамо да стражари у већем броју случајева нису злоупотребили своја овлашћења. Резултат истраживања који можемо сматрати позитивним јесте чињеница да су испитаници потврдили да се стражари придржавају обавезе да видно носе ознаке са именом и презименом. С друге стране, скоро 90% испитаника из Сремске Митровице и половина испитаника из Сомбора је навело да им се стражари не обраћају са «Ви» што је, такође, прописано формалним правилима. Било да је реч о томе да овакав начин обраћања стражара затвореницима указује на непоштовање личности осуђеника или говори о неформалнијем и приступачнијем контакту са њима, оно одступа од прописа и требало би додатно проанализирати разлоге и последице таквог понашања.

Кључна запажања која се могу издвојити након анализе резултата истраживања, иако базирана на малом узорку, подупиру податке прикупљене путем представки и теренских посета Покрајинског омбудсмана. У готово свим сегментима услова и живота у затворима показало се да се људска права осуђеника не остварују у потпуности и приликом даљих истраживања и/или теренских обилазака затвора требало би додатним анализама допунити следеће налазе:

- Евидентно је незадовољство здравственом заштитом (нарочито у Сремској Митровици и Панчеву);

- Основни услови живота у затворима у виду обезбеђеног кревета и постељине за сваког осуђеника, топле воде за туширање, грејања у ћелијама нису задовољајући (нарочито у Сремској Митровици и Панчеву);
- У исхрани осуђеника често недостаје свеже воће, а кантине нису довољно снабдевене (нешто је боља ситуација у Сремској Митровици и Сомбору него у другим установама);
- Значајан број лица која служе казну затвора нису ни на који начин радно ангажована, а она која јесу за свој рад добијају симболичну зараду;
- Информисаност о правима осуђеника није на завидном нивоу, информације и начини преношења истих нису прилагођени особама са психофизичким и сензорним оштећењима, као и онима који говоре другачијим језиком;
- Постоје индиције да се особље (нарочито стражари) према осуђеницима опходи према неформалним стандардима у већој мери него што би било очекивано;
- У затворима је присутана појава наркоманије и купопродаја опојних средстава је доступна.

На крају понављамо да је истраживање спроведено више као скица тренутног стања у нашим затворима с обзиром на то да је обухватало низ питања и тврдњи о различитим аспектима остваривања људских права лица на издржавању казне затвора. Да би се изводили генерализовани закључци и дала свеобухватнија објашњења за разлоге, узроке и повезаности међу уоченим проблемима у вези са правима осуђеника, истраживање би пре свега требало спровести на већем узорку. Поред тога, сматрамо да би било корисно посебним истраживањима детаљније испитати сваки од наведених сегмената људских права осуђеника. Ипак, када је реч о резултатима овог истраживања у контексту других емпиријских података Покрајинског омбудсмана, они у први план указују на претпоставку да велик број проблема у вези са људским правима лица на издржавању казне затвора проистиче или је барем повезан са појавом пренасељености установа за извршење кривичних санкција, неадекватним одговором институционалних механизма на промене у виду континуираног пораста броја осуђеника, те неадекватним или потпуно неразвијеним мерама постпеналне подршке.

**Извештај саставила Светлана Нешић,
стручна сарадница у Покрајинском омбудсману**